

Baranyából Somogyba

*Ez az én örökségem,
e kétmegyényi föld,
anyám, apám és őseik világa.
Az ő szemükkel is
nézem a hegykanyarból
a zöldek, barnák kontrasztba futó
mély sávjait,
megélem,
hogy pendül össze sóvár
fényben a kék, a sárga.*

*És húz tovább, hogy közöttük szülessek,
hintázó távlatok, terek,
vonalak játszó aszimmetriája;
ligetek, völgyek, dombok
föl-lebukó hullámú orma –
mintha köztük az út csupán
a körben forgó változás
húzd meg – ereszd meg
kötele volna.*

*S végül az érkezés,
az első sorsom adta város:
virágos járdák, parkok,
nagy, sáfrányszínű házak,
szorongató és boldog kalodák.
Platánsorok derengő
alagútjaiban
még mindig ott bolyongok,
örök diák.*

(1990)

Az ötvenes évek közepének irodalmi életéről

BESZÉLGETÉS FODOR ANDRÁSSAL

– *Az Eötvös Kollégium hogyan készítette fel tudásban és erkölcsi tartásban mindarra, ami az 50-es években bekövetkezett? Mi volt az a minőségeszmény, amihez igazodott?*

– Ezek részben közismertek, de amit a magam személyes sorsa szempontjából mindenekelőtt el kell mondanom, az, hogy nagyon kemény filológusi reglamája volt a kollégiumnak. A szeminárium volt tulajdonképpen az igazi erőpróba, és ott magyartanáram, mind a három, maximális teljesítményt követeltek. Kezdetben Keresztury, majd amikor ő elkerült a kollégiumból igazgatóként és tanárként is, akkor Szauder József, végül pedig Király István. Keresztury volt talán az eszményien jó, mert ő nem csak filológus volt, hanem nagyon fontosnak tartotta mindig a stiláris helyreigazítást is egy-egy dolgozatban. Szauder kitűnő volt, de az a fajta kegyetlen, adatokon és apró tényeken el-elakadó ember, aki szinte büntetésszerűen újra és újra visszatért dolgokra. Ám tőle is nagyon sokat lehetett tanulni. Lényegében azt lehet mondani, hogy ez a két tanár az igazi Eötvös kollégiumi eszményt szolgálta. Szauderen érződött már, hogy alkalmazkodik a politikai változáshoz, Király pedig teljesen ennek a szorgalmazója, előtanulója volt. Tény, hogy még nem döntött el bizonyos elveket, hogy Pázmány például hol van az átformálódó irodalmi köztudatban. Általa valamiképp a politikai relativizmus lépett be közénk, és ez a kollégium romlásának az időszaka már. Kereszturyval kapcsolatban még annyit, hogy ő még a „mindennek utánajár-

ni” elvét tudta érvényesíteni. Ebben egy csomó pozitívizmusra kényszerítő erőszak is volt, de enélkül, erre valamennyien rájöttünk, tudományos igénnyel nem lehet dolgozni. Szerinte legfontosabb volt a tények tisztelete. Amiben módszere ezt is meghaladta, az a sokoldalú elemzés igénye. Ha Janus Pannoniusról kellett írni, ő nem csak az adatokat kérte, hanem azt is, hogy bizonyos verseket fordítsunk le. Tehette, mivel két költő is volt ebben az évfolyamban. Volt még egy reglama, de ez már az egész kollégiumra érvényes, nem csak magyar tanulmányainkra, hogy „nem esni hasra semmiféle divat előtt”. Ez tulajdonképpen az Eötvös Kollégium általános vezérelvének is tekinthető. Ennek persze furcsa velejárói is voltak, például, hogy gyanússá vált minden túlságos lelkesedés. Tehát amit én mondjuk hoztam magammal, hogy nagyon vonzódtam a népi írókhoz, azt éppen olyan fenntartással fogadták, mint mások esetleges polgári műveltséghez kötődő elfogultságait. Szóval egy kicsikét lefaragta ezeket a szélsőségeket a kollégium. Mód volt persze az extravaganciákra is, de velük külön nagy feltűnést kelteni vagy rangot szerezni nem lehetett. El kellett végezni azt a munkát, amit a kollégium kívánt, és ennek alfája és omegája a minőségeszmény maradt: a kikezdetetlen nagyk tisztelete és mindenekelőtt az értékek. Ebbe aztán belefért az, hogy történetesen nekem óriási élmény volt a Bartókkal való találkozás, hogy hoztam hazulról a József Attilához való vonzódásomat, és tájékozódás közben találtam más élő eszményeket, akik akkor még élő kortársaim voltak. A kollégiumban lakott köztünk maga Fülep Lajos, akiről eleget írtam ahhoz, hogy külön most nem kell bizonyítanom, mit köszönhetek neki. Aztán Bartók mellett Kodály iránti érdeklődésem is nagyon erős volt, az Illyés iránti is, bár ez nem realizálódott. Nem kerültünk személyes kapcsolatba, de a kollégiumban láthattam, hallhattam, méghozzá egy érdekes vita közben, ahol nagyon imponálóan állta a provokációkat olyanokkal szemben, akik mindenáron dezavualni akarták. A kollégium ekkor már annyira balra toldott bizonyos belső, magukat progresszív szárnynak nevező erők befolyására, hogy lépten-nyomon megpróbálták valahogy kompromittálni Illyést, de hát ez nem sikerült. A *Három eskü* című versem tulajdonképpen három emberről szól, Kodályról, Illyésről és Fülepről. Ők voltak közvetlenül a kollégiumból való kikerülésem után is, ha úgy tetszik, házi szentjeim. Ehhez még ketten hozzájöttek: az egyik, akiről csak azt tudtam, hogy nagyon jó véleménnyel van rólam, és a másik, akivel pár év múlva személyesen megismerkedhettem, s az ötvenes évek közepére már jó barátságban voltam. Ez utóbbi Szervánszky Endre, az előző pedig Németh László. Az irodalom vonalán maradvá a Németh Lászlóval való kapcsolat lett a későbbiekben nagyon fontosá. Politika. Erről annyit, hogy én a *Válaszon* nevelkedtem, és olyan írásokon, mint Bibó Istvánéi vagy Kovács Imréé: A magyar demokrácia útja. Ezek meghatározóan fontosak voltak számomra. Nem azt mondom, hogy ezekhez igazodtam, hanem azt, hogy ezekben láttam tükröződni a saját elveimet, mindazokat a főntartásokat, amik talán eleve megóvtak attól, hogy elcsábuljak. Mert bizonyos fokig csábító volt akkor avantgárd marxistának lenni, amilyen a kollégium baloldala akkoriban volt. Megtévesztő is, mert úgy látszott, mintha a világban is így lenne, hogy aki értelmiségiként igazán ad magára, az odahúz. Még Gyergyai Albert is elismerte egy svájci értelmiségi találkozóról hazajövet, hogy bizony, a marxisták voltak az igazán izgalmasak, s ezzel szemben a neokatolikus irányzat, amihez ő szíve szerint tartozott, lemaradt.

Még valamit a kollégiumi útravalóról. Ugye, a kérdés az volt, hogyan készítette föl tudásban és erkölcsi tartásban a növendékeit? Nyitottságra készített fel. Tehát, aki nem volt eleve ortodox hajlandóságú – mert minden közösségben vannak ilyenek, akik dogmatikussá válnak, mert erre van hajlamuk –, tehát, aki nem ilyen volt, annak minden lehetőséget megadott arra, hogy nyitott legyen és tájékozódhasson. Külön még az is kivételes szerencse volt, hogy ebben a felpeszülő időszakban, tehát a koalíciós időszak végén – 1947–48 – ez a két év talán az, ami még viszonylag szabad, és a szellemi élet sokféleségét, sokszínűségét is látni lehet – ekkor a kollégium fóruma is volt bizonyos fokig ezeknek a különféle irodalmi irányzatoknak, folyóiratoknak. Bejárt oda az Újhold szerkesztőse is, főként Rába György, a *Magyaroktól* Darázs Endre, sőt a NÉKOSZ folyóirata, a *Valóság* főszerkesztője,

Lukácsy Sándor. A Válasz fiataljai pedig valójában az Eötvös-kollégisták voltak. Sárközi Márta, a folyóirat tulajdonképpeni szerkesztője ezt tudatosan így szervezte. Fazekas László, Orosz László, Major Jenő, Gyapay Gábor, aki most az evangélikus gimnáziumot újra létrehozta, ők voltak az ifjú támaszai a Válasznak és néhányan mások a Magyaroknak is. Ennek Grandpierre Emil volt a főszerkesztője, aki egyúttal a rádió irodalmi osztályát is vezette, ő is engedte, hagyta, hogy a kollégisták itt is, ott is dolgozzanak. Ha nem vált volna aztán olyan drasztikus módon mássá az irodalmi élet, akkor az Eötvös Kollégium folytonossága is érződne a további irodalomban. Mivel azonban 1950-ben megszűnik, arról már nem lehet beszélni, hogy mi volt utána, mert az intézmény aztán bizony csak diákszallóként létezett. Azokról lehet csupán szólni, akik 1949–50-ig voltak Eötvös-kollégisták, és ezeknek a további egymáshoz tartozásáról, működéséről.

Még valamit, ami a nyitottsághoz tartozik: a marxizmus iránti érdeklődés is kielégülhetett, mert irodalma kéznél volt, és külön gondoskodtak is erről, akik a kollégiumot szerették volna inkább balfelé eltolni. 1948 nyarán például kéthetes továbbképzést szerveztek, ahol alaposan fölkeszítették bennünket a marxizmus tárgykörébe tartozó fontosabb irodalomból, Feuerbachtól Marx–Engelsen át Leninig. A valóságismeretet pedig még a Keresztury-féle kollégiumban is szolgálták bizonyos szociológiai felmérések. Én magam is emlékszem, hogy összeszövetkeztek néhányan, és elmentek Vas megyébe. Ennek hozadékát aztán olvasni lehetett a *Válaszban*. 1949 tavaszán pedig Fülep vitte Csurgóra az ő csapatába jelentkezőket. Ha már Fülepet említtem, elmondanám: az én számomra külön nagy öröm volt, hogy a más művészetek iránti érdeklődést is lehetővé tette a kollégium. Mivel Fülepnek tanítványa lehettem, a vele való kapcsolat a képzőművészeti kultúra megismerése tekintetében óriási előnyt adott. A zene iránti kinyílt érdeklődésemnek pedig a kollégiumban lakó Colin Mason angol zeneesztéta vált mind erősebb támaszává, aki Bartók kedvéért kért ösztöndíjat Magyarországra, és másfél évig ott lakott az Eötvös Kollégiumban. Nagyon okos döntés volt Keresztury részéről, hogy ilyen külföldi ösztöndíjasokat az Eötvös Kollégiumban helyeztek el, mint Colin vagy a szobájabeli szomszédja, Cushing, aki aztán később a londoni egyetem magyar professzora lett. Már akkor úgy beszélt magyarul, hogy a tájszólásokat is tudta.

– *Gimnazistaként szinte naprakészen ismerte a nyugati irodalmi élet új irányzatait. Vajon az 50-es években volt-e lehetőség a tájékozódásra?*

– Igen, ez nagyon érdekes. Bár én arra hivatkoztam, hogy az Eötvös Kollégiumban milyen óriási módon kitágult a horizont, de ha már egy kicsit tovább megyek, azaz, ha az 1951-től 54-ig, 55-ig terjedő időszakot, tehát az 50-es évek közepének a lehetőségeit vizsgálom, akkor nagyon nagy a visszaesés. Mi az, aminek alapján én ezt meg tudom állapítani? Ha megnézem az olvasmányaimat, hogy miket olvastam: ebben az időszakban nagyon elfogynak a nyugat-európai, főleg a kortárs nyugat-európai irodalom művei. Albert Camust is akkoriban olvastam még, amikor szabad volt kiadni őt (1947-ben), de a továbbiakban, amit egyáltalán modernebbnek tarthatunk, legföljebb Thomas Hardy Egy tiszta nő-je, vagy Rilke művei, Bernard Shaw drámái.

Ezzel párhuzamosan ekkor inkább már a szomszéd országok frissen kiadott irodalmával ismerkedhettünk. Így olvashattam Solohov vagy Andrić műveit, de végtére a klasszikusok felé fordult a figyelmünk, mivel máshoz igazából nem jutottunk hozzá. Még 1954-ben is, ha keresem, hogy mik voltak a legizgalmasabb könyvleleményeim, Paul Valéryt említhetem vagy Thomas Mannt. Thomas Mann jelentette tulajdonképpen számunkra a világirodalmat, mert neki jöttek sorozatban a művei, először novellái, aztán egyéb kötetei is. Bár én még gimnazista koromban olvastam a Varázshegyet, tehát még Mann is olyan szerző, akinek ismeretét akkor csak kiegészíteni tudom, mint ahogy Sartre műveiből is olvashattam már 1947-ben is. Igazából nem tágította a további néhány év azokat a lehetőségeket, melyeket az 1945–48 közti három szabad évben módunk volt megtalálni. Ha nagyon kutattam volna utánuk, könyvtárakból esetleg hozzájutok, de ekkor már a szellemi és köznapi élet ezt nem nagyon engedte. Csak 1955 végén került sor például arra, hogy a Váci utcai idegen nyelvű

könyvesbolt rendelt olyan értékes angol könyveket, amiket magyar halandó is megvehetett. Ezek is inkább klasszikusok voltak, mint Shelley, Browning vagy Whitman verseskötetei. Szóval ezek az első szabad szerzeményeim a nyugati irodalomból, meg aztán, mondjuk, nagy dolog volt, hogy 1956-ban magyarul is kiadták Hemingway Az öreg halász és a tenger című könyvét. Ez a gyér elszámolás, azt hiszem, mutatja, hogy milyen nehezen jutottunk bármihez, hogy a nyugati irodalommal való kapcsolat ekkor mennyire részleges és rossz volt. Még egy apróság, ami azonban az én életemben fontos. 1947 januárjában a Válaszban *Új angol költők* címen Fazekas László írt az akkor Angliából kapott antológiák alapján néhány angol költőről, köztük Audenről. Ez nagyon megtetszett nekem már akkor, amikor olvastam, de a következő alkalom, amikor Audennel találkoztam, 1956 volt. Ekkor is úgy, hogy Colin Mason barátom, hazalátogatván ide a második hazájába, hozott nekem néhány verseskötetet, köztük Auden *The Shield of Achilles* (Achilles pajzsa) című, akkor friss kötetét, aztán egy Dylan Thomas-kötetet és egy Philip Larkint. Később mind a három költő fontossá válik számomra, de az én privát szerencsém, hogy könyveikhez ilyen módon hozzájutok.

– *Mindig nagy szerepe volt életében a közösségnek. Az 50-es évek közepén volt-e olyan közösség, ahová tartozott? Kik voltak a barátai? Lehetett-e ekkor, és miben mutatkozott meg az igazi barátság?*

– Először is talán az atyai barátokat említeném, akiket részint már korábban nyertem, mint Takáts Gyulát, volt osztályfőnökömet, aztán az Eötvös Kollégiumban Fülep Lajost. Még említhetnék idősebb pályatársak közül olyanokat, akiknek a baráti figyelmét is magamon érezhettem. Ilyen volt Vas István, Weöres Sándor, később Szervánszky Endre. Persze a barátság inkább a kortársak között jelentékeny. Egy ifjú ember életében az igazi barátságok mégiscsak a pályatársakkal, a kortársakkal szövődnek. Nekem egyetlen olyan kaposvári osztálytárs barátom volt, akivel később, az Eötvös Kollégiumban is összekerültem, Wilhelm Rudolf. Neki azonban elég szerencsétlenül alakult a sorsa, tehát azok közt nem említhetem, akik nekem ott a kollégiumban állandó lelki, szellemi támaszaim lehettek. Ilyen volt Lator László, majd Domokos Mátyás, és a már említett Colin Mason, továbbá Sárosi Bálint, aki magyar – román – francia szakosként még külön a Zeneakadémiára is járt, és akkor zeneszerzőnek készült, majd végül népzene-tudós lett belőle. Aztán adódtak még barátok, akiket kívülről kaptam, majd végül népzene-tudós révén, például Varga Hajdu István, somogyi származású festő, vagy Hankiss Elemér, velem lakó kollégista társam. Az ő meghívása révén Debrecenben ismerkedtem meg Csanak Dórával, aki a későbbiekben szellemi körünk egyenrangú tagjává lesz. A külső irodalmi világból engem leginkább befogadó barátta Kormos István válik, majd az említett barátaimnak is első barátjává, olyan értelemben, hogy Kormosék az egyetlen házaspár Budapesten, akikhez a későbbi nehéz időkben is járni tudunk, amikor már a kollégiumban való barátságot is csak a házon kívül gyakorolhatjuk. A kérdés úgy szólt, hogyan lehetett egyáltalán ilyen időkben barátkozni, lehetett-e ekkor igazi barátság? Hát ezek annyira igazi barátságokként említhetők, hogy mindmáig megvannak, és nem csökkent az intenzitásuk. (Sajnos, Colin Mason, Varga Hajdu István és Kormos István még fiatalon meghaltak.) Később, amikor egy népművelési iskolára kerültem, ami valójában egy kulturális pártiskola volt, igazi érzelmeimet nem nagyon árulhattam el. Ennek ellenére ott is támadtak olyan kapcsolataim, melyek mindmáig élnek. Aztán az irodalomba való bekerülés során lehettem volna barátságban, és részint voltam is Fazekas Lászlóval, Szász Imrével, akik a kollégiumban is mentoraim, támogatóim voltak, vagy Csanádi Imrével, aki az első kötetemnek a szerkesztője, lektora lett, és közel kerültem bizonyos fokig az én visszahúzódásom idején is publikáló nemzedéktársaimmal, Juhásszal, Nagy Lászlóval és legfőképpen Simon Istvánnal. Ő az utolsó, kollégiumban töltött évemben az egyik népi kollégiumból került be lakótársnak. De barátságaimat még ezekkel a nemzedéktársakkal is nehezíti, hogy egyfajta kívülrekesztettségnek a bélyege van rajtam, hiszen én számon tartott költő voltam 1949-ig, de utána öt éven át nem publikálok. Majd

furcsa módon akkor, amikor erre ismét módom lesz, mert meghívnak a Csillag szerkesztőségébe, akkor pedig újraindulásomnak ez a körülménye válik gyanús megkülönböztető jellel: ugyan miként lehetséges, hogy Király Istvánnal együtt tud dolgozni olyan valaki, aki a korábbiakban annyira távol tartotta magát minden politikumtól, vagy legalábbis attól a politikumtól, amit a Csillag, a hivatalos folyóirat képviselt.

– Tudjuk, naplót vezet. Így utólag, mennyire látja obkejtívnak az akkor leírtakat? Mi volt az oka, hogy barátai meg akarták semmisíteni ezeket a „veszedelmes” naplókat?

– Én objektívnak látom azt, amit leírtam. Mindig is arra törekedtem, és ez nem oka annak, ami a napló megsemmisítésére szövetkezett barátaim indulatát fellobbantotta. Ennek személyes okai vannak. Részint egyik-másik barátomnak akkori élete rosszul ment, és ez türelmetlenné tette olyanokkal szemben, akiknek a sorsa éppen akkor rendeződött. Az enyém, mondjuk, oly mértékben, hogy megnősültem és lakásom is lett. De az igazi ok azért mégsem ez, hanem a félelem, ami még 1954-ben is köztünk van. A Sztálin halála utáni évben még attól dermed meg a fővádlóm, hogy a kezébe jutott naplóban látja, én milyen nyíltan, belső cenzúra nélkül írtam le a Sztálin halála körüli dolgokat, és egyáltalán mindazt, ami velünk politikailag megesett. Ezzel tulajdonképpen kiszolgáltatom ezt a baráti szövetséget... És elhangzott egy ilyen mondat, mit szólnék ahhoz, ha ebből kitéptek volna néhány lapot, és elküldik az ÁVH-nak. Tehát lehetett egy ilyen hisztériát kelteni, és nem is mondom azt, hogy indokolatlanul. Csak én soha nem gondoltam erre, mert talán gyerekkoromtól, még a református neveltetéstől fogva hiszek a predestinációban, tehát abban, hogy az embernek sorsa van, és nem latolgathatja minduntalan: ezt most szabad-e csinálnom, vagy nem szabad csinálnom. Ezért a naplóval szemben mindig szinte sejtelméletlen voltam, nem félttem még akkor sem, amikor pedig igazán kellett félni. Utólag észrevettem, hogy egy-egy feljegyzés van azért a naplóban arról, hogy a kollégiumban a matracom alatt tartom, sőt, leírom egy helyütt, hogy csak ezt meg ne találják! Tehát azért mégiscsak volt bennem személyes aggodalom, de arra aztán egyáltalán nem gondoltam, hogy a barátaim helyettem félnek, mert nemegyszer mondták, milyen jó dolog az, hogy írom az ő krónikájukat, s ez majd megmarad. Ezért mondom, itt valami hisztériakeltő motívum is belépett, hogy hirtelen arra döböntek rá, veszedelmes feljegyzéseimet szankció alá kéne venni, és el kéne égettetni a naplóimat, sőt megtiltani, hogy folytassam. Amennyiben ezt nem teszem, akkor megnézhetem magam, mert megmondják mindazoknak a fontos embereknek, akikkel én kapcsolatban vagyok, legyenek óvatosak, velem csak az időjárásról beszélgessenek netán. Akadt is aztán tényleg, aki ilyen óvatos lett, s tapasztaltam bizonyos fenntartásokat éppen a nemzedéktársaim részéről; mondjuk Juhász, Nagy László talán egy kis ideig emlékezett erre, és voltak ilyen elszámoltatások, amik a további enyhülés időszakában, 55–56-ra már elmúltak.

– Naplófeltárásiában számomra megdöbbentő és mindmáig meglepő a szigorú módszer, ahogy tárgyilagosan igyekszik megfogalmazni érzelmeit, gondolatait abban a nehéz időszakban, amikor ez nem volt könnyű. „Egész életemben arra törekedtem, hogy tárgyilagos legyek” mondta egy korábbi beszélgetésünkön. Hogyan tudta ezt ekkor, az 50-es években megvalósítani?

– Majdnem azt kell mondjam, hogy akár akartam, akár nem, tárgyilagosnak kellett lennem, mert már a korábbi életemben is állandóan határhelyzeteket éltem meg, egyfajta polarizáltságot, társadalmilag is. A hazuról hozott örökség, a falu és város közti is ilyen volt, és minden további. Például az, hogy az Eötvös Kollégiumba bekerültem, az is egyfajta köztes helyzetbe hozott, mondjuk, a népi kollégiumokhoz viszonyítva, vagy hogy a Válasznak lettem munkatársa. Ennek is köszönhettem, hogy az ízlésem nyitott maradt. Talán ennél is fontosabb a sok barátság. A szimultán barátságok arra kényszerítettek, hogy kinek-kinek a maga sorsa szerint is lássam a világot. Ez rendkívül érdekes, mennyire hozzásegít a tárgyilagossághoz, ha úgy is kell gondolkodni, mint ahogyan a barátom gondolkodik, szóval magamból egy másik embert kell csinálni azért, hogy egy hullámhosszra kerüljünk. És ha ezt valaki több emberrel gyakorolja, akkor szinte természetévé válik, hogy igyekszik mindig megtalálni az általánosabban érvényes, a tárgyilagos hangot.

– „... Öt éven keresztül nem publikáltam. Tehát ez már a hallgatásnak a korszaka, amikor nagy erőfeszítéssel lehetett csak fenntartani magamban annak a tudatát, hogy én azért költő vagyok.” – mondta Kabdebó Lórántnak. Kik segítették ebben? Mi volt az az erő, ami energiát, kedvet adott munkájához?

Valóban nagy erő kellett hozzá. Nemcsak azért, mert egyik pillanatról a másikra megszűntek azok a fórumok, ahol engem költővé regisztráltak, hanem, mert úgy fordult az életem, hogy még szinte azt is titokban kellett tartanom, hogy költő vagyok. Ezen az Alkony úti – még a név is jó – kulturális pártiskolán például legfőljebb csak annyit lehetett elárulnom, hogy fordítok, műfordító vagyok. Eközben az írást – hogy például magát ezt az iskolát is megírtam Elvarázsolt iskola címen – titkolnom kellett. Vigyázni kellett arra is, ne derüljön ki, hogy én teljesen másképp látom a dolgokat, ugyanakkor fontosnak éreztem mégis álláspontomat megfogalmazni. Nekünk, elhallgattatott íróknak az volt a külön probléma, hogy írjunk *csakazértis*, holott nem tudjuk, egyáltalán kell-e még valahol az, amit írunk, hogy megjelenhet-e? A dilemma megoldásában azért segítségemre voltak a hasonló gondolkodású költőtársak. Az Eötvös Kollégiumban például Lator László, akinek a sorsa ugyanaz lett a továbbiakban, még rosszabb, mint az enyém. Vagy Kormos István, aki abbahagyta a lírát, nem írt ezekben az időkben, de a világot költőként látta. Ha neki megmutattam dolgaimat, akkor ahhoz úgy szólt hozzá, amiben benne volt annak a fájdalma is, hogy ő most éppen nem ír. Tehát egyáltalában az, hogy egymást költőnek láttuk, nagyon nagy erő volt, és még olyan neves elődeink is hasonló sorsúak lettek, mint Takáts Gyula, Weöres Sándor, Vas István vagy Szabó Lőrinc. Sőt, lényegében Szabó Lőrinctől is kaptam biztatást, amikor elküldtem neki Ruszlán és Ludmíla-fordításomat, és azoktól, akik a Válaszban áldásukat adták rám az ott megjelent versekért. Köztük elsőül említhetem Fülepet, Németh Lászlót, Pilinszkyt, Vas Istvánt. Az ő jó véleményük stimulálóan is hatott, éreztem, hogy a növekvő várákozásnak meg kell felelnem. Ez majdnem ugyanaz, mint amikor a család egy gyermekét úgy ereszti a világba, hogy vár tőle valamit. Én is úgy éreztem, hogy teljesítenem kell azt a sok belém vetett bizalmat, meg kell felelnem annak a reménynek, amivel a világba elengedtek.

És még valami. A belső ösztön. Talán mindenekfölött az a legfontosabb, ez diktálta a kötelező folytatást, és ezt állandóan tapasztaltam, akkor is, ha nem tudtam írni, ha nem volt semmi ígéret arra, hogy írásaimat az irodalmi köztudat valaha költészetként, valóságos értékként elfogadjá. A modus vivendi akkor is csak az lehet, hogy költőnek tartom magam, és ha lehet, írok, mert önérzetemet csak úgy tudom fenntartani; ha írok. Tehát a hallgatás ilyen nagy lelkiismereti probléma is volt. Csak úgy lehettem egyensúlyban a világgal, hogyha nem hagyom abba. Illyés ezt valahol úgy fogalmazza, hogy „nem lehet igaz ember az, ki a versírást abbahagyja, az igazmondást hagyja abba.” Én ezt akkor nem ismertem, de átélni ugyanúgy átéltem. És még egy lényeges elem: a fiatalság ösztönző erejét is be kell ide számítani, azt például, hogy szerelmes voltam, és meg kellett írnom azt, amit érzek, persze azt is, ami nyomasztót a világból érzékelttem. Hiszen írtam olyan verseket, amik szinte mindmostanáig nem kerültek elő, tehát a közvetlen reakciót, a magam véleményét a dolgokról. Ezt is versben lehetett legsűrítettebben elmondani. A műfordítás sokat segített, de annak csak áthidaló szerepe van, olyasmi, mint amikor valaki mondjuk festőként arra kap lehetőséget, hogy valamilyen alkalmazott művészetben hasznosítsa képességét. Bár erről külön lehetne beszélni, hogy a korombeli pályatársak által fordított versekben hogyan van benne olykor a személyes költői mondanivaló is.

– *Milyennek látja akkori helyzetét az irodalmi életben?*

– Hát helyzetem egyszerűen nincs. Nem vagyok benne az irodalmi életben. 1954-ig, amíg versem újra meg nem jelenhetett, én is egy némaságra ítélt költő voltam, ugyanúgy, mint az idősebb jeles írók, költők. Az irodalmi életben való helyzetemre talán azzal felelhetnék, milyenné lett akkor, amikor visszakerültem. Szereztem új híveket és barátságokat, de gyanúba is keveredtem. Gyanúba, éppen azért, mert ahogy már mondtam, a *Csillag*

mégiscsak hivatalos folyóiratnak számított, amelyiknek még 1953-ban a Sztálin haláláról írt írásokból kellett összeállnia, és nagyon alkalmazkodott a megkívánt irodalompolitikához. Én, aki a *Válaszból* múltam ki költőként, hogy itt támadtam föl, ez nem mindenkinek tetszett. Éppen például Sárközi Mártának nem, aki egyébként továbbra is szárnyai alatt melengette a volt Eötvös-kollégistákat, úgyhogy néhányan jártunk hozzá rendszeresen, de én éreztem, hogy az irántam való szimpátiája változik, romlik. Aztán ez később heves konfliktussá is vált, ami feloldódott. Tudok arról, hogy például a Csillagban, ahol én igyekeztem jó költőket szóhoz juttatni, és Pilinszky már-már megígérte, hogy hoz verset, nem adott, mert erről Sárközi Márta lebeszélte. Vagy például tény, hogy az akkori időkben az igazi, törzskönyvezett költők nemzedékemben azok lehettek, akiket a Hungária Kávéház, az igazán elfogadott minőségi ellenőrök annak úrtartottak. Itt én nem álltam igazán jól. Azt lehetne mondani, hogy abban a vitézi telkek újracsatolásában, ami végbement az 1954–56 közti kegyelmi időszakban, ott kicsit hátul kullogtam. Bár jutott azért valami a rehabilitációból nekem is, és az sem kis dolog, hogy egy központi folyóiratnak a munkatársa lehettem, és – ezt már ugyan másnak kellene megítélnie, de – azt hiszem, hasznosan működtem.

– *Mi volt az oka, hogy sokáig nem akart részt venni az Írószövetség munkájában?*

– Igen. Ez egy korábbi időszakra vonatkozik, arra, amikor 1951-től 1954-ig nem veszek részt az Írószövetség munkájában, legfeljebb mint műfordítót tartanak számon. De mint ilyet, azért megpróbálták oda hivatalos posztra is beszervezni. Amikor az egyetemet elvégeztem, egy pártközpontban összeült káderbizottság rám akarta kényszeríteni, hogy menjek dolgozni az Írószövetségbe. De felettebb idegennek találtam az ottani klímát, és úgy éreztem, igényelt hivatalos működésem annyira karakterem, természetem, temperamentumom ellen volna, hogy nem lennék képes ott működni. Láttam egyébként, hogy ezt a funkciót milyen nehezen viselte el Juhász Ferenc is abban az időben. Egy ideig ő volt ott lektor. Valami ilyennek akartak engem megszerezni, ezt nem vállaltam. Tehát csak attól fogva vettem részt az Írószövetség munkájában, amikor már módom nyílt arra, hogy íróként is szerepelhessek a kortárs irodalmi életben. Ez csak 1954-től adódott. (Mulatságos egyébként, hogy előbb lettem a költői szakosztály vezetőségébe választva, mielőtt a szövetség tagjává fogadtak. Fölvételemet ugyanis sohasem kértem.)

– *A Csillag, illetve az Irodalmi Újság cikkeit olvasva nyomon követhető a szovjet irodalmi élet eseményeinek befolyása. Mi adott erőt, módot arra, hogy – Bodnár György szavaival szólva – „saját irodalompolitikát” folytasson?*

– Azt hiszem, hogy kicsit pontosítani kéne a kérdést, mert nem annyira a szovjet irodalom kényszerítő nyomásáról van szó, ez csak a jelenség, de a mögöttes lényeg más, igazából a párt irányítása az irodalomban, tehát a hivatalos irodalompolitika adminisztratív működése. Ez abban is megnyilvánult, hogy a magamfajtanak, aki kiváltképpen olyan szigorú, párt irányította intézménybe jutott az egyetem után, mint a népművelési iskolarendszer, állandóan az lógott a feje felett, hogy be kellene lépnie... Mert hát ez egészen rendhagyó dolog, hogy van itt egy pártonkívüli. Nem. Még egy volt, ketten voltunk és mind a kettőnket nyomorgattak ez ügyben. Ennek ellenállni nem volt könnyű. Ez aztán visszatért a továbbiakban a Csillagba kerülésem idején is, ahol Király István a legdrámaibb pillanatokban, amikor úgy érezte, hogy na, most velem valami olyan történt, hogy most már igazán elismernek, akkor mindig szóba hozta: nem gondolom-e, hogy be kéne lépnem? A káderfejlesztés minden főnöknek kötelessége volt, és ezt már a népművelési iskolákon is gyakorolták velem kapcsolatban. Szerencsére akadt ott olyan igazgató is, aki ezt a feladatát valahogy elbliccelte, nem vette halálos komolyan. De visszatérve még a kérdésre, hogyan is érvényesült az irodalom pártirányítása, a módszer persze nagyon hasonlított a szovjetunióbelire és az akkori összes népi demokráciák irodalompolitikájára. A kinevezések, a díjazások, az Írószövetségen belüli munka és hierarchia mind felülről tervezett volt. 1954-től ez egy kicsit oldódott. Megmutatkozott például olyanban, hogy díjat kaphatott az a Csoóri Sándor,

akinek még kötete sem jelent meg, legalábbis az ideig, amikor a díjat kapta. Néhány nagy feltűnést keltett ellenzéki verséért kapta, amiben feltárta a nép kiszolgáltatottságát.

Az agit-prop. döntött mindenről. Telefonon leszóltak a szerkesztőségekbe. Ugyanezt tette a minisztérium is attól való félelmében, hogy netán megrovást kap fölülről. Olykor maguk a kulturális miniszterek is gyakorolták a beavatkozást. Így hát az Írószövetség, amely korábban szinte semmitőszékként is működött, amikor kizárt a tagjai sorából érdemes írókat, nem is keveset, a kritikai életben is ezt a katonásan igazodó patrulelvet érvényesítette. Igazából csak a pártos kritika érvényesülhetett. Nagyon érdekes például Keszi Imrénének a pályája, aki először hivatalos kritikusként 'elégge ostorozóan lép föl a *Szabad Népb*n. Később aztán, amikor 1952–53-ban józanodik, és eltér ettől a korábbi vonaltól, akkor látható, hogyan válik céltáblájává a pártirányítás elégedetlenségének. Arról tán nem is kell szólnom, hogy a viták mennyire a pártpolitika kénye-kedve szerint zajlottak. A Déry *Feleletéről* vagy Juhász Ferenc *A jégvirág kakasáról* rendezett írószövetségi vita, vagy a Vas István fordításairól való is ennek a szolgálatában állt. Ami esetleg még rosszabb, néhány pártos író személyes bosszúja is érvényesült bennük. Készült egyébként — erről kevesen tudnak — Weöres ellen is egy ilyen kivégzési kísérlet. Akkor őt teljesen kirekesztették volna mindenből. Ez valamiképpen elmaradt. Egyelőre ennyit tudok mondani erről az irodalmi életet terhelő nyomásról, ami, ismétlem, nem közvetlen a szovjet irodalom túlságosan nagy szerepe miatt volt, hanem azért, mert mindent a vélt hivatalos kívánalmakhoz viszonyítottak a hazai légügyörök.

— *Milyen volt a Csillag? A szerkesztőbizottság változása hogyan befolyásolta, módosította a lap szemléletét? Kik dolgoztak ott? Kiket közöltek? Ezt mi, illetve ki döntötte el?*

— A *Csillag* megér egy misét. Tulajdonképpen nincs még tárgyilagosan föltárva, hogy különböző korszakaiban milyen volt. Én arról tudok szólni, amelyikbe bekerültem. Kapcsolatom a Király szerkesztette 1953–56 közti folyóirattal volt. 1953 elején Király tulajdonképpen be akart vonni az irodalomba, mert élénken emlékezett a *Válasz*-beli verseimre, és nem értette, hova lett bennem a költő. Behívott, és megnézett néhány versemet. Ez még közvetlen Sztálin halála előtt volt, és érdekes módon nem merte leközelni azokat a verseket, amiket tulajdonképpen jónak tartott, amiket az első-kötetemben két év múlva már publikálhatok. Sőt, ő is közölt később olyat, vagy éppen azt, amit akkor nem fogadott el. Királynak ez a második szerkesztői korszaka. Ha azt nézzük, hogyan szerkeszt, először is nyilvánvaló, hogy az úgynevezett irodalmi derékhadra támaszkodik, amelyikben akkor még Aczél Tamás és Méray Tibor is benne van, de főként Sótér, Örkény, Sarkadi, Karinthy, Kuczka, Kónya, másrészt Darvas, Cseres Tibor, Somlyó, Fekete Gyula, Szeberényi, Benjámin, Hubay, Tamási Lajos, Nagy Péter. Szóval ezekből lehet úgy kikerekíteni azt a középgenerációt, amelyet ő elsősorban szóhoz juttatott. Persze, az idősebbeket is szóhoz juttatja, köztük olyan neves szerzőket, mint Lukács György, Füst Milán vagy Fábry Zoltán. Bernáth Aurél például állandóan szerepel a *Csillagnak* ebben az időszakában, Ferenczy Béni is és természetesen Déry, Illyés, Nagy Lajos, Szabó Pál, Veres Péter. És ami külön érdemként nem eléggé dicsérhető: rehabilitáló, regeneráló folyóirattá is válik a *Csillag*, éppen attól, hogy nagy a hivatalos rangja. Az ottani megjelenés sokat számít egy-egy elhallgattatott író visszahozatala szempontjából. Említhetek néhány nevet: Tamási Aron, Németh László, Erdélyi József, Keresztury, Áprily, Szabó Lőrinc, Kassák Lajos. Kassák Lajosnak például a *Szénaboglya* című naplójából, ami csak nemrég került elő könyvként, ott jelent meg először részlet, igaz, már 56 végéfelé. Aztán Tatay Sándor is legalább recenziókat írhatott, Sütő András is előfordult, Jékely is, Takáts Gyula is, sőt Szentkuthy is. Ebből látszik, hogy az elhallgattatott értékeket programszerűen integrálni akarta a Király—Szabolcsi Miklós-féle szerkesztés.

És még egy dicséretes alapelv: az újakat nagyon nagy hangsúllyal adta közre. Így például Sánta Ferenc tulajdonképpen a *Csillag* felfedezettje, Moldova György feltétlen, Hernádi Gyula is, az új költők közt Ladányi, Garai. Hogy mit jelentett a *Csillag*-beli közlés, azt onnan

tudom, hogy amikor egyszer módom volt — éppen nekem — leadnom Garai Gábor egy versét, utána rögtön kiadási szerződést kötöttek vele. Ezért sikerült már 1956-ban kötethez jutnia. Ladányi Mihály maga ismerte el, hogy én fedeztem fel, tehát a Csillagból indult. Az én dolgom egyébként a folyóiratban elsősorban a fiatalokkal való foglalkozás volt. Ebben annyira szabad kezet kaptam, hogy egy költőt, akiről azt mondtam, ez nagyon tehetséges, akár évente hatszor, minden második számban közölhettem. Ilyen volt például Csanády János. Erre a kiemelésre ma példa nincs, ez teljesen lehetetlen a mostani viszonyok közt.

A számok mindig jól szerkesztettek, meg lehet nézni, nagyon átgondoltak. A szépirodalmi rész a kétszáz oldalas folyóiratnak legalább a felét foglalja el. Körülbelül nyolc költő szerepel, 20–25 verssel. A szépirodalmi részben elől-hátul mindig rangos írások, tehát erre külön figyelt a szerkesztés.

A szerkesztőbizottságok változása tényleg érdekes, például 1954-ben még Kolozsvári Grandpierre Emil is szerepel benne, vagy Nagy Péter, sőt Zelt, aki abban az időben már nagyon kemény dolgokat forszíroz. Juhász Ferenc is szerkesztőbizottsági tag egy ideig, és Simon István is. Simon aztán azért válik ki, mert megkapja az átalakított Új Hang folyóirat főszerkesztését. Az utolsó évjáratban a szerkesztőbizottság: Pándi, Sarkadi, Szabó Pál, Urbán Ernő, akik inkább a megjelent számokat vitatják meg, vagy néha az összeállított szám anyagáról mondanak véleményt. Rendszeresen van Figyelő rész a Csillagban, az Irodalom, művészet rovat is vissza-visszatér, sőt a külföldi irodalomra is jut figyelem, és mivel vastag a folyóirat, sok fér bele, például teljes terjedelemben drámák. Minden szám nagyon alaposan meg lett rágva. Király természetéből adódóan mindig a politikai támpontokat kereste, úgyszólván kétségbe volt esve, ha egy-egy számban ilyet nem talált, vagy nem elegendőt. A minőséghez mindig akarta az ideológiai biztonságot is. Emlékszem, egyszer mennyire dühbe gurult, amiért pesszimista verseket kapott egyszerre két költőtől, Nagy Lászlótól is, meg Csoóritól is. Nagy László versében ez volt: „köröttem kusza az élet, kusza a sorsom”, Csoóri versében meg olyat talált, hogy „túl bonyolult életünk, rendünk...”. Tehát még ezen is fennakadt, hogy túl bonyolult az életünk. Ehhez képest ma egy szerkesztő sokkal komiszabb problémák elé van állítva néha.

A politikához való alkalmazkodás nyomról nyomra követhető, erről talán nem érdemes részletesen beszélni. Legföljebb, hogy 1956-ban, a XX. pártkongresszus után nagyon kritikussá válik Király helyzete. Igazából már a fejét követelik. Folyton olyan megalázó helyzetekbe kerül, hogy szinte a becsületébe gázolnak. Ezt éppen a mai körülmények közt tudjuk, hogy az ilyen tömeghisztéria nem tud tárgyilagos maradni. Tehát az érdekek, melyek kétségtelenül megvoltak — egy folyóiratnak a sztálinista vaskorszakból egy nyitottabb világ felé való elővezetése —, nem volt a javára írva. Olyannyira nem, hogy emlékszem, 1956 nyarán egyszer vonaton utaztomban egy fiatalember olvasta mellettem az Irodalmi Újságot, és úgy melleleg adott egy jó nagy pofont a Csillagnak, mondván, hogy az *olyan akadémikus* folyóirat. De hát nagyon nehéz volt Király Istvánt befolyásolni már az első időkben is, mert neki az volt az elve, hogy a költészetnek (irodalomnak) nevelnie is kell. És bizony be kell vallani, hogy Rákosinak szerkesztette a számokat vagy Berei Andornak, meg Andics Erzsébetnek, szóval a mindenkori agit-prop. osztálynak. Félt mindig attól, hogy az ideológiai gazdák netán elégedetlenek lesznek vele.

— *Olvastam az Ezer este Fülep Lajossal című könyvében, hogy egy ízben tetszett Fodor András verse Bereinek, a párt irodalmi felelősének is, a következő számban tehát ismét kellenek a versei. Ezzel kapcsolatban szeretném kérdezni; azt, hogy kiket közöltek, valójában ki döntötte el, kívülről is beleszóltak ebbe? A másik a Sztálin halálára készült szám. Ott rengetegen megnyilatkoznak versben, prózában. Király Önt az Egry-versre hivatkozva kéri fel, hogy írjon verset Sztálin halálára. Ezt nem vállalta, következményeivel együtt. Mi adott bátorságot ehhez?*

— Ez az utóbbi még ahhoz az időszakhoz tartozik, amikor egyszerűen meg sem fordult az agyamban, hogy írjak valami olyat, amit a hivatalos pártpolitika kíván, mivel nekem

semmiféle mondanivalóm erről a témáról akkor sem volt, amíg Sztálin élt. Természetesen blaszfémianak éreztem, amit Király ehhez hozzátett, hogy aki ilyen szép verset tudott írni Egryről, annak Sztálinról is kell hogy legyen mondanivalója. Persze, kellett volna jobban tudnom gondolkodni Király István fejével, aki a Sztálinba belétáplált hitét, személyes érzéseit nagyon komolyan vette, olyannyira, hogy a XX. kongresszus után is mondott még olyat, hogy Cromwellel is előfordult, hogy a hamvait kiszórták, valaha még eljön az az idő, amikor Sztálint rehabilitálni fogják. Hát megértünk már egy-két évtizedet azóta, szerencsére ez az időszak nem nagyon látszik jönni. De az nem volt különösebben nagy bátorság a részemről, hogy ezt a fölkerést elutasítottam, mert eleve úgy viselkedtem akkoriban, hogy szinte csak véletlen próbálkozás lehetett Király föltevése, hogy netán én is engedek kérésének. Még azt sem feltételezem, hogy ez egy csapda akart lenni; hogy na, majd ezzel a vállalással bejutok a publikációs lehetőségbe. Annyi hátránya azért mégis volt visszautasításomnak, hogy egy teljes éven át csöndbe temetkezett Király azt sem kérdezte meg, hogy írok-e. Pedig első, sikertelen szerkesztői próbálkozása után azzal búcsúzott, hogy ezentúl mindent mutassak meg neki, és ő bízik benne, hogy majd találkozunk. Mert „te is fejlődész, én is fejlődök, és egy ponton találkozunk.” Ez aztán úgy következett be, hogy 1954-ben, a kormányprogram jegyében ő határozottan liberalizálta, átalakította szerkesztési elveit, s attól fogva hozta be egyre nagyobb számban a már említett, legalizálatlan, elhallgattatott írókat. Egyébként pedig a szerkesztők javaslata szerint döntött, és a fiatalok dolgában pedig kétségtelenül a képességük szerint. Hogyha meggyőződött arról, hogy valaki tehetséges, hagyta érvényesülni. Említésre érdemes még, hogy a szerkesztőségi ügymenetet Király példásan összefogta. Minden beérkezett kéziratot felcédulázott, névre szignált, s minden visszakapott minősítést mérlegelt. Természetesen a kimenő leveleket is ellenőrizte borítékba kerülésük előtt, s nemegyszer újraíratta őket. Ám a korrekciókat sajnos szinte mindenkor balos rögeszméi diktálták. Ítéletei tehát a minőség tisztelete mellett is gyakran voltak tévesek.

— *Milyennek látja a Csillag, az Irodalmi Újság és az Új Hang szerepét az akkori irodalmi és társadalmi életben? A Csillag ugye '56 októberében megszűnt, az Irodalmi Újság pedig szinte az 56-os események egyik előkészítője lett. Milyen volt, hogyan változott az egy épületben működő szerkesztőségek, s az általuk közölt írók egymás közti viszonya?*

— A Csillagnak az lett a veszte, hogy említett, bizonyítható érdemei abban az időszakban, amikor már szabadabbá válik a publikációs tér, egyre inkább belevesznek a politikai szenzációözönbe, amit elsősorban az Irodalmi Újság tudott produkálni, lévén hetilapként mozgékonyabb is. Az Új Hangot 1955 őszétől átalakítják és a szerkesztést fiataloknak: Simon Istvánnak, Bodnár Györgynek adják. Részt vesz a szerkesztőségi munkában többek között Csoóri, Czine Mihály, Tamás Attila, továbbá Abody, Tamási Lajos, Maróthy János. Ők az Ifjúsági Lapkiadó keretei közt egy szimpatikus, friss szellemű folyóiratot hoznak létre, amelyben új nevek, új kísérletek láthatók. A Csillag főszerkesztője, Király és helyettese Szabolcsi, egyaránt gyanakodva nézték ezt a szabadabb formációt, mondván, ebből még baj lesz... Annyira megszokott volt a vonalhoz igazodás, a szabályok betartása, hogy feltételezték, a szabálytalanság csak rossz vért szülhet. Valójában a Csillagnak fogyott el a levegője, olyannyira, hogy egyre nyíltabban hangoztatták, elég volt ebből. Az 1956 szeptemberi írószövetségi közgyűlésen be is kiabálta valaki, mit keres Király még mindig a Csillag szerkesztőségében? Hitbizományban vagy feudumként kapta? Nem is tudja a közvélemény, hogy röviddel ezután leváltották az akkori vezetőséget, és ahogy értesültem, éppen Illyés Gyula javaslatára a folyóiratot Benjáminnak és Kónyának adták. Szerkesztésükben egy szám el is készült, a novemberi, ami azonban az ismert események miatt forgalomba sem került. Nem tudom, valahol megmaradt-e a kézirat anyaga? Nem valószínű. Egyébként, ha már említettem az Új Hangot, kár, hogy az 56-os cenzúra után ezt a folyóiratot is elérte a teljes végzet; olyan értelemben, hogy nem engedték újraalakulni. A Csillag utódként 1957 szeptemberétől a Kortárs megy tovább, de az Új Hang utóda, az Új Írás csak jóval később, és nem egészen olyanként, mint amilyenek az Új Hang indult.

– 1955-ben megjelent Hazafelé címen első verseskötete. A kötetért József Attila-díjat kapott. Mit jelentett ez akkor szerzője számára?

– Kétségtelenül volt valami kárptólás benne, ahhoz képest, hogy költőként előzőleg perifériára kerültem, sőt egyáltalában leírtak, nem szerepelhettem. Viszonylagos rehabilitálás volt ez, talán így említhetném, még azt is kiemelve, hogy első kötetre nem szoktak adni akkoriban második fokozatot. Éreztették velem, hogy ez nekem fájdalomdíjként jár, de ez az elismerő gesztus a kiesett évek fáziskülönbségét nem tudta feloldani. Ennek terhét hurcoltam a továbbiakban is. Fontos írásaim nem kerülhettek bele ebbe a díjazott első kötetembe sem. Az a 10 vers se nagyon, melyet Németh László és Weöres Sándor hallott tőlem 1952 őszén. Ezek akkori elismerése által tulajdonképpen jogot kaptam arra, hogy mégis költőnek tartsam magam, jóllehet, a látható irodalomban nem szerepelnek. A *Pünkösdi hírnök* az első olyan versgyűjteményem, amelyikben az időrend, a megírt versek időbeli sorrendje végre – 1989-ben – kiegyenesedik. Az elismertség kárptólásáról mondjuk ennyit. De, amint már céloztam rá, van a dolognak árnyoldala is. Mivel a saját nemzedékemhez képest későn, vagy másutt kerülök elő, mint ahol ők már megvetették a lábukat, és elismertséget, rangot szereztek, hivatalosat is, engem az utólagos kegyelmi juttatás nem válthatott meg. A körülmények komisz ellentmondása, hogy akkor vagyok ott a Csillagban, amikor az ellene való indulatok egyre fokozódnak. És ahogy kezdetben azt kifogásolták magatartásomban, hogy nem idomulok eléggé az idők szavához, most megint szembenállónak látszom... Pedig az idők közben megváltoztak. Végül is kénytelen vagyok azt mondani, hogy nem az én hajlékonyságommal volt a baj, inkább a hajlíthatatlanságommal. Az idő változott hol így, hol úgy, és ehhez képest volt először kevés a forradalmiságom, aztán meg túl sok. Éppen '56 után mutatkozott meg, hogy a közben írt verseim a következő, második kötetben botránkozói kifakadásokra ingerelték, felbőszítették a hivatalos irodalompolitikát. Szinte egzisztenciális bajba döntött, hogy akkoriban nyíltan írtam meg 1956-os élményeimet.

– Utólag visszanezve, mindent hasonlóan csinálna-e, mint akkor, vagy úgy érzi, tévedett valamiben?

– Ez elég ravvallató kérdés. Nehéz erre felelni, mert az ember természetesen védekezik ilyenkor. Tudja ugyan, hogy hibázott, de ráfogja a körülményekre, vagy kénytelen ráfogni a körülményekre. Ha én, mondjuk, azt nézem, amiről már részint beszéltem is, hogy a saját nemzedékemen belül, értem ez alatt az 1925–30 között születetteket, elég sok jeles költő van, nos, ebből a nemzedékből – Simon Istvánt leszámítva, aki az első, még 1945 előtti diákkori kötetét sokáig be sem merete vallani, mert valamilyen egyházi felbuzdulással adták ki, ő is igazából csak 1950-től publikált folyamatosan; tehát ha őt nem számítom vagy Darázs Endrét, aki csakugyan nagyon tehetséges, elismert költőként indult, és az első két köteté, a *Kunyhó, füsttel* 1947-ben és a *Vasszobor* 1948-ban igazolták is ezt a jó véleményt, de azután valahogy morálisan felőrlik, éppen talán a politikai elvárások teljesíteni akarása miatt... – tehát ha őket nem veszem számba, csak az én közvetlen pályatársaimat, Nagy Lászlót, Juhászt, Csoórit, Lator Lászlót –, akkor azt kell mondjam, hogy a legszerencsésebb csillagzat alatt indultam. Nagyon korán, már gimnazista koromban verseim jelentek meg a Sorsunkban, a Dunántúlban vagy a rangot adó Válaszban. Sárközíné maga is odavágtá egyszer érvként, hogy hiszen nekem jelent meg ott a legtöbb versem és Lakatos Istvánnak. (Lakatost is egyébként pályatársként kéne említsem, csak ő valahogy költőként később nem rehabilitáltatta magát olyan egyértelműen, inkább fordítóvá vált, s múltját is újrendezte. Abból a körből, ahol közösen helyet kaptunk, a Válaszból utólag egy kicsit az Újholdhoz tette át indulása forrásvidékét. Én természetesen azokhoz vonzódtam, akik plebejus környezetből származtak, hasonló eszmények jegyében nevelkedtek, mint az imént említettek.)

1949-ig még nagyon jól állok. De utána már azt sem ajánlatos emlegetnem, hogy íróként hol indultam és hogyan. Tehát a saját generációmban a felbukkanás szerencséjéhez képest

talán a legnagyobb törést konstatálhatom. Na és itt kéne akkor jól megnézni, hogy nem hibáztam-e el a stratégiát és a taktikát? Valószínű, hogy igen. A tekintetben például, hogy valamiféle több lábbon álló bázist nem kerestem magamnak. Netán szerteágazóbb kapcsolatokra kellett volna támaszkodnom, nem csak abból élni, hogy a Válaszban megjelent néhány versem. Igaz, hogy például évek múlva Lengyel Balázs még arról kérdezett, el lehetne-e őket olvasni, mert megjelenésükkor ő éppen Rómában volt, s amikor visszajött, Válasz-beli verseimnek feltűnő nagy híret észlelte. De hát akkor már bealkonyodott a magamfajta publikálási lehetőségének. Voltaképpen miért nem jelentem én meg az Újholdban is? Hiszen nem éreztem távol magam tőlük. Ennek valami technikai oka is lehetett. Lator is, én is adtunk oda verset, egyónkéval sem tudtak elszámolni. Latort ennek ellenére „Újholdsként” tartják számon, mert a formaeszmények szerint talán ő egyértelműbben oda sorolható. Ami a hivatalos irodalomban való „továbbélést” illeti, az 1949-es Csillagnak még adtam verseket, de ezek már nem kellettek ott akkoriban. Tehát publikáló költői jogfolytonosságom nem maradtam fenn, mert a hivatalos irodalompolitika eszmei elvárásait nem teljesítettem. Nem tehettem egyebet, minthogy hallgató költőként vártam a sorsomra. De öt év múltán visszakerültem, ez kétségtelen. 1954-ben a három buzsáki vers például nagy elismerést hozott, nem csak a felsőbbtség részéről, hanem a szakma, a költőtársak is lelkesen szóltak róla. Emlékszem, hogy Juhász Ferenc, akkoriban benne lévén a Csillag szerkesztőbizottságában, kifejezetten követelte, hogy a soros szám velem induljon. Csakhogy Király erre azt mondta, nem lehet, mert én belső munkatárs vagyok. Később már lehetett. Ezekben az időkben történt, hogy Bodnár György, aki később az Új Hang szerkesztője lett, Simonnal párban, a maga szarkasztikus módján megjegyezte, most már biztos, hogy én jó költő leszek, megvan a helyem, de az igazán fényes nevek közé nem kerülök... Voltak ennél gorombább kinyilatkozások és visszaminősítések még harminc évvel később is, miknek lényegét egy tanszéki vita végén Czine Mihály így summázta: „Az a te bajod, hogy nem nőttél húsz centivel magasabbra.”

Nos, hát ezek lennének azok a lesajnálások, amiknek a jegyében vagy figyelmeztetése alapján újra kéne gondolnom, hogy nem vétettem-e el valamit?! És még idekapcsolnék egy harmadik elmulasztott lehetőséget. Ahhoz képest, hogy a Colin Masonnal való barátság okán nekem kötetnyi angol témájú versem jelent meg, és a fordítások révén nemegyszer mondták, hogy van valami angolos a saját verseimben is — létezett, létezik mindmáig egy angol nyelvű folyóiratunk —, s ott tizenöt évig nem jutott senkinek eszébe, hogy talán én is szerepelhetnék benne. Egyáltalában nem nyíltak utak nekem a világirodalomba kapcsolódáshoz. Ebben föltétlen én is hibás vagyok, olyan értelemben, hogy volt valami dac vagy rosszul értelmezett büszkeség bennem, hogy én senkihez sem megyek kérni a jussomat, ha maguktól nem adják. Nálam is érvényes volt a „nekem a kérés nagy szégyen, adjon úgy is, ha nem kérem.” De hát nem adták ki a jussomat. Voltaképpen mindmáig megmaradt a különbségtévő minősítés, mely szerint netán jó robotosa voltam (vagyok) az irodalomnak, de nem „par excellence” lírikus, és bizony, formailag, nyelvilag sem csináltam semmi olyan forradalmian újat, mint némely pályatársam. Mindezekkel együtt nem vagyok képes nagyon hibáztatni magam, mert csinálni viszont azt csináltam, amit a belső ösztönöm diktált. Fájni fáj persze, hogyha nem számoltak velem olyan helyen, ahol föltétlenül kellett volna, hiszen elsőként szólaltattam meg olyan hangokat a világ állapotáról, amiket 1958-as angol versciklusom tartalmaz. Mégis, ezt a kötetet — éppen aktuális politikai bűnhődésem miatt, 1959-ben alig akarták kiadni. Meg kellett szinte várni, hogy az utánam Angliába kimenő Vas Istvánnak a könyve megjelenjen, és ahhoz képest került elő az enyém 1961-ben, holott Vas István verseimet még kéziratban is olvasta, és azt hiszem, hogy hatottak is rá. Ismételt háttérbe kerülésem a továbbiakban is érezhető, egészen a hetvenes évekig. Nem csak abban az értelemben, hogy semmiféle nyugati küldöttségbe nem válogattak bele, hazai mellőzésről is szólhatok.

Előfordult, amikor Simon Istvánnak egy győri estjére betévedtem, hogy ott egy volt bölcsészárs utána így fordult hozzám: „Na, Te mikor éred ezt el, Andris, neked mikor lesz ilyen ested?” Ezek azok a méltánytalanul fájdalmas emlékek, amikor úgy érezhettem, engem a jussomból kitoloncoltak. Megjegyzem, ezt azok a társak azért mindig fájlalták, restellték kissé, akikkel szemben az ilyen opportúnusan hamis kortések hízelkedtek, hogy bezzeg ők!... Például meg kell mondjam, hogy Juhász Ferenc, amikor módja volt, az én rehabilitálásomért, érvényesülésemért megtette a lehető, vagy Csanádi Imre és Simon István is, amikor a *Tizenöt költő 105 versében* a legtöbb verssel szerepeltettek. Simon az előszóban megírta, hogy ma már teljesen érthetetlen; az én itteni verseim miért nem jelenhettek meg annak idején. Nagy Lászlóval az utolsó időszakban nagyon is meleg barátságban lévén, érezhettem, hogy igencsak jó szívvel van irántam, és közös munkára is vállalkozott velem. Tehát így utólag már hasztalan vitatjuk: lehetett volna-e másképp? Nem lehetett. Nekem ez a sors adódott, másoknak más.

— *És itt kéne szólni ismét Fülep Lajosról. Azt hiszem, hogy nagyon nagy kiütetés volt és nagy tisztesség annak, aki eljutott az ő estéire, azokra a bizonyos naplófeltárásban is szereplő beszélgetésekre. Nagyon érdekes, hogy például maga Juhász Ferenc is mennyire izgatottan várta saját értékelését egy akkor éppen megjelent kötetéről, Fülep Lajos ítéletét. Az ő szigorú szerete bizonyos vonatkozásban védelmet, menedéket jelenthetett akkor, mindaz ellen a társadalmi, politikai ridegség ellen, ami esetenként igaztalan is volt.*

— Igen. Tulajdonképpen itt ezzel be is lehetne fejezni, mert nincs kínosabb dolog, mint ha az ember magamagát próbálja mentetgetni. Ha a mindig magam előtt tartott tárgyilagosság jegyében szólok erről, akkor a negatívumok, hátrányok mellett sok mindent úgy írhatok a magam javára, hogy *csak nekem* volt erre módom. Mekkora szerencse! Olyan barátokkal évtizedeken át együtt élni, mint amelyeneket itt említettem, vagy maga a Fülep Lajos mellett töltött több mint húsz év, mindez tényleg óriási plusz volt. Ebből ma is táplálkozom oly módon, ahogy a hajszalerek — anélkül, hogy tudnánk róla — átjárják, élni segítik a szervezetünket.

(Az interjút készítette SALLAI ÉVA 1990. április 7-én.)

SERFŐZÓ SIMON

Szálfa magasság

*Az ég meredek oldalába: az űrbe
a Nap hatalmas bányabejárat.
Levegőbe mélyen bevájódó
fejszecsapások nyomai a házak.*

*A szálfa magasság tövén a fények
röpködő forgács szilánkok.
Mintha valaki vágna: csillagostul,
holdastul akarná kidönteni a világot.*